

Ελληνική Λαογραφία, Γ': Λαϊκή τέχνη

(Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1992)

Κυκλοφόρησε ο τρίτος τόμος του έργου του καθηγητή Μ.Γ. Μερακλή «Ελληνική Λαογραφία». Ο πρώτος τόμος εξέταζε την κοινωνική συγκρότηση, ο δεύτερος τα ήθη και έθιμα και ο τρίτος ασχολείται με τη λαϊκή τέχνη.

Το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτού του τρίτου έργου είναι ότι αποτελεί μια πρόταση θεωρητικής προσέγγισης και επανατοποθέτησης των λαογραφικών φαινομένων, στα πλαίσια των ιστορικών και κοινωνικών μεταβολών που έγιναν από τα τέλη του 19ου αιώνα, όταν η επιστήμη της λαογραφίας ανέλαβε να υποστηρίξει το αίτημα της «συνέχειας». Ο συγγραφέας δεν σταματά στο παρελθόν ούτε και περιορίζεται στα δεδομένα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία. Στον πρώτο τόμο διευρύνει τον ορισμό της λαογραφίας ως επιστήμης και επανεξετάζει, στο φως των νέων επιστημονικών δεδομένων, τα κριτήρια για το χαρακτηρισμό ενός φαινομένου ως λαογραφικού. Πρόκειται για μια στάση που χρειάζεται τόλμη και πίστη στα νέα δεδομένα, καθώς δεν είναι λίγοι αυτοί που αρνούνται τη νέα κατάσταση, αλλά και εκείνοι που περιμένουν τα απαραίτητα στοιχεία, προκειμένου να αναγγείλουν τον επίσημο θάνατο της λαογραφίας ως επιστήμης. Σ' αυτή την κατεύθυνση το τρίτο έργο του καθηγητή Μ.Γ. Μερακλή είναι πολυεπίπεδα σημαντικό: διευρύνει τη θεωρία και μεθο-

δολογία και προσφέρει μια στέρεη βάση στους νέους επιστήμονες-λαογράφους ή φοιτητές-, για να ασχοληθούν αποτελεσματικά με το αντικείμενο αυτό.

Ειδικότερα ο τρίτος τόμος προχωρεί και σε μιαν άλλη τομή. Συμπεριλαμβάνει κάτω από τη ρουμπρίκα «λαϊκή τέχνη» τις εκφράσεις του λόγου αλλά και είδη του υλικού πολιτισμού (έπιπλα, κοσμήματα, σκεύη, κεντητική, αρχιτεκτονική). Με αυτή την κατηγοριοποίηση αίρεται μια κλασική ταξινόμηση στο χώρο της λαογραφίας, που ομογενοποιούσε τα είδη του λόγου, κάτω από τον τίτλο «Μνημεία του λόγου», καθώς μάλιστα αποτελούσαν τα είδη αυτά προνομιακό χώρο μελέτης για τους λαογράφους. Ο Μερακλής υπερβαίνει το οφειλόμενο σε ιστορικές συγκυρίες χάσμα και εντάσσει τα είδη του λόγου και του υλικού πολιτισμού σε μια κατηγορία, στη λαϊκή τέχνη. Αφεταιρία αυτής της πρότασης είναι η άποψη ότι η «γλώσσα του ανθρώπου είναι αρχικά ό,τι και το χέρι του: εκτελεί έργο» (σ. 23). Αποτελεί «εργαλείο» για την παραγωγή χρηστικών ειδών για το άτομο και την κοινότητα. Τα «Μνημεία του λόγου», λοιπόν, έχουν κοινή αφεταιρία με τα είδη του υλικού πολιτισμού. Εμπεριέχουν πρακτική σκοπιμότητα. Διαφέρουν μόνο στα μορφολογικά υλικά, με τα οποία υλοποιείται η πρακτική ανάγκη. Έτσι, το αίνιγμα, η επωδή, το παρα-

μύθι, η παροιμία, η παράδοση, οι ευ-
τράπελες διηγήσεις, το τραγούδι (ως
κείμενο) και η παραλογοτεχνία απο-
τελούν τώρα είδη της λογοτεχνίας
που εντάσσεται πια στη λαϊκή τέ-
χνη. Τα είδη αυτά δεν αντιμετωπί-
ζονται απλώς ως χώρος ανίχνευσης
στοιχείων της «συνέχειας» – χωρίς
αυτό να αποκλείεται –, αλλά προσεγ-
γίζονται ως μορφές του λαϊκού βίου,
που ξεκινούν για να υπηρετήσουν
συγκεκριμένες ανάγκες της κοινότη-
τας και στην πορεία αποκτούν και
αισθητική αξία, χωρίς όμως ποτέ να
αυτονομηθούν ως καλλιτεχνικά
προϊόντα.

Η εισαγωγή λοιπόν του τρίτου
τόμου (λογοτεχνία, μουσική, χορός,
ενδυμασία, υφαντική – κεντητική,
κοσμήματα – σκευή – έπιπλα, αρχι-
τεκτονική, ζωγραφική, θέατρο και
κινηματογράφος) δίνει την ευκαιρία
στον Μερακλή να διατυπώσει το
θεωρητικό του περίγραμμα που είναι
απόσταγμα της μακρόχρονης ενεργ-
γού παρουσίας στον επιστημονικό
χώρο της λαογραφίας.

Ο βασικός άξονας που διατρέχει
την εισαγωγή είναι το «φαινόμενο
της τέχνης» (σ.7) και η σχέση της
λαϊκής τέχνης με το φαινόμενο αυτό.
Είναι γνωστή η άποψη πολλών επώ-
νυμων καλλιτεχνών και ασχολουμέ-
νων με ζητήματα αισθητικής, που δε
συμπεριλαμβάνουν τη λαϊκή τέχνη
στα είδη της τέχνης, ονομάζοντάς
την περιφρονητικά χειροτεχνία.

Ο Μερακλής, έχοντας ως αφετη-
ρία την κατάσταση αυτή, εξετάζει με
συνοπτικότητα και απλότητα –όχι
απλοϊκότητα–, που είναι προϊόν ωρι-
μότητας, τις διαφορές επώνυμης και
λαϊκής τέχνης, υποδεικνύοντας ότι η
διαφορά τους βρίσκεται στη λογική
της κοινωνίας – μήτρας που ευνόησε

την ανάπτυξη τους. Η λαϊκή τέχνη
είναι γέννημα της αγροτικής κοινω-
νίας. Πρόκειται για «μια διαδικασία
που ξεκινάει από την ικανοποίηση
πρακτικών αναγκών» (σ.9). Το αι-
σθητικό αίτημα δεν είναι αυτόνομο
στη λαϊκή τέχνη. Υπάρχει και ανα-
πτύσσεται σταδιακά η επιθυμία για
το «περιττό», αλλά η τάση αυτή υπο-
τάσσεται στη βασική λειτουργία της
λαϊκής τέχνης, στην εξυπηρέτηση
δηλαδή πρακτικών αναγκών της κοι-
νότητας.

Η διαπίστωση αυτή δίνει την ευ-
καιρία στον Μερακλή να αποκατα-
στήσει τις κατασκευοφανημένες έν-
νοιες «τεχνική» και «τεχνίτης», που
επικράτησε να θεωρείται ότι προσι-
διάζουν σε κατώτερα έργα, αμφισβη-
τήσιμης καλλιτεχνικότητας. Αυτό ο
Μερακλής το πετυχαίνει με δύο
τρόπους: ο ένας σχετίζεται με την
ταύτιση τεχνίτη και καλλιτέχνη.
Στη λαϊκή τέχνη η διαδικασία παρα-
γωγής του έργου τέχνης εκτελείται
από το ίδιο άτομο, που αποκαλείται
τεχνίτης, και η κατάκτηση αυτού
του τίτλου αποτελεί υψίστη τιμή για
τον λαϊκό καλλιτέχνη.

Ο δεύτερος τρόπος που χρησιμο-
ποιεί ο Μερακλής για την αποκατά-
σταση των συκοφαντημένων εν-
νοιών προέρχεται από την ίδια τη
μοντέρνα τέχνη που χρησιμοποιεί
την τεχνική και μετατρέπεται σε μια
«τέχνη τεχνολογική» (σ.10). Ανα-
φέρει τις περιπτώσεις της ηλεκτρο-
νικής μουσικής, αλλά και τις εικα-
στικές τέχνες, όταν προχωρούν σε
κατασκευές. Η «υψηλόφρων» λοι-
πόν τέχνη προσεγγίζει την περιφρο-
νημένη από πολλούς τέχνη, για να
αντλήσει τεχνικές. Πρόκειται για
μια δικαίωση και ένα χρέος, που
πολλές φορές δεν της αποδίδεται.

Πρέπει, όμως, να διευκρινίσουμε ότι η συνάντηση αυτή επώνυμης και λαϊκής τέχνης γίνεται μόνο μορφολογικά. Η τεχνική στην επώνυμη τέχνη ενσωματώνεται με διαφορετικό τρόπο, καθώς η «νεοτερική τέχνη υποτάσσει την τεχνική, την κάνει κάτι εντελώς διαφορετικό από τη λαϊκή τέχνη, από την τεχνική της λαϊκής τέχνης, η οποία υπάρχει, για να είναι χρήσιμη και χρηστική» (σ.11).

Στη διαδικασία, όμως, δερεύνησης των παραπάνω προκύπτουν και άλλα θεωρητικά προβλήματα, βασικά για την κατανόηση της λαϊκής τέχνης. Τέτοια είναι η δημιουργία του έργου και η έννοια της πρωτοτυπίας, όπως έχει διατυπωθεί από την αισθητική της επώνυμης καλλιτεχνικής δημιουργίας και άλλους μελετητές. Στη λαϊκή τέχνη, υπογραμμίζουν, τα «όρια της πρωτοτυπίας είναι περιορισμένα» (σ.12). Κυριαρχούν οι παραλλαγές. Ο Μερakλής πιστεύει ότι η συζήτηση αυτή είναι περιττή σήμερα, καθώς η επώνυμη τέχνη χρησιμοποιεί την τεχνολογία για την επανάληψη του καλλιτεχνικού της προϊόντος (γκραβούρα, λιθογραφία) και παύει η επανάληψη να αποτελεί αποκλειστικό γνώρισμα της λαϊκής τέχνης.

Πέρα από αυτά όμως, ο Μερakλής θίγει και προβλήματα που σχετίζονται με το μέλλον της επιστήμης της λαογραφίας. Το κεντρικό πρόβλημα είναι η έννοια λαός ως δημιουργός πολιτισμού, καθώς αποτελούσε ως τώρα απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη ενός φαινομένου στα επιστημονικά ενδιαφέροντα της λαογραφίας. Η εμμονή στην άποψη αυτή ενδεχομένως θα σήμαινε υπονόμηση μελλοντικής προοπτικής

για τη λαογραφία, αφού είναι γνωστό ότι έχουν αλλάξει οι συνθήκες πολιτισμικής παραγωγής.

Ο Μερakλής, όμως, υπερβαίνει την κρατούσα άποψη της λαογραφίας και υποστηρίζει ότι «λαϊκό είναι το ομαδικό, έστω κι αν πρόκειται για ομάδες που συμμετέχουν σε πολιτισμικά προϊόντα που δεν παράγονται από τις ίδιες» (σ.147). Η άποψη αυτή, που πιθανόν να προκαλέσει αντίλογο –και θα ήταν ευχής έργο να προκαλέσει–, φέρνει τη λαογραφία στο κέντρο της συζήτησης για τους τρόπους πολιτισμικής παραγωγής και διευρύνει τους σύγχρονους ορίζοντές της.

Σε μιαν εποχή που έχουν μεταβληθεί τα ιστορικά και κοινωνικά δεδομένα και που οι άλλες επιστήμες του ανθρώπου (ιστορία, κοινωνική ανθρωπολογία, κοινωνιολογία) έχουν αναθεωρήσει τις θεωρητικές τους αρχές και έχουν εμπλουτίσει τα μεθοδολογικά εργαλεία τους, επεκτεινόμενες και σε χώρους συγγενών επιστημών στα πλαίσια διεπιστημονικών προσεγγίσεων, ήταν επιβεβλημένο να δώσει και η λαογραφία τη δική της άποψη για τα τεκταινόμενα. Η πρόταση του Μερakλή για την έννοια του λαϊκού απελευθερώνει τους λαογράφους και τους δίνει τη δυνατότητα να συγχρονίσουν τα βήματά τους με τους συγγενείς επιστήμονες.

Οι επιπτώσεις, εξάλλου, από τη θεωρητική άποψη του Μερakλή φαίνονται από τα καινούργια θέματα που ενσωματώνει στον τρίτο τόμο της Ελληνικής Λαογραφίας. Συμπεριλαμβάνει τον κινηματογράφο και την παραλογοτεχνία στα είδη της λαϊκής τέχνης. Χωρίς τη διεύρυνση του όρου «λαϊκό» θα ήταν αδύνατη

μια τέτοια ενέργεια. Τα δύο αυτά είδη αποτέλεσαν –και αποτελούν– προσφιλείς τρόπους ψυχαγωγίας για τα λαϊκά στρώματα, σε σημείο που παλιότερα οριοθετούσαν διαφορετικούς τρόπους ζωής. Ο Μαρακλής δεν διστάζει να εντάξει τα είδη αυτά στα θέματα της λαογραφίας, αντικρούοντας την άποψη ότι τα είδη αυτά βρίσκονται «πέρα από την αισθητική» (σ.77). Απλώς, κινούνται σε «μιαν άλλη περιοχή της αισθητικής, μέσα στην οποία κινούνται πολύ περισσότερα άτομα, από όσα είναι του εκλεπτυσμένου γούστου» (σ. 77). Η λαογραφία οφείλει, λοιπόν, να μελετήσει τους τρόπους που συγκροτούν την ψυχαγωγία και τον τρόπο ζωής των διάφορων στρωμάτων.

Εξάλλου, η πρόταση του Μαρακλή διευκολύνει να επεκταθεί η λαογραφία και σε χώρους που θεωρούνται ως «κιτς» εκφράσεις της πολιτι-

σμικής ζωής. Αναφερόμαστε στον φολκλορισμό που σημείωσε ακμή στα μεταπολεμικά χρόνια, εκμεταλλευόμενος την κατάσταση που διαμορφώθηκε στην Ελλάδα με τη μετανάστευση στα αστικά κέντρα μεγάλου αριθμού κατοίκων της υπαίθρου. Ο Μαρακλής αντιμετωπίζει εινοικά τον φολκλορισμό και τον θεωρεί «ένα νέο κίνητρο για την ανάπτυξη της λαϊκής τέχνης» (σ.20).

Ο παρών τρίτος τόμος λοιπόν της Ελληνικής Λαογραφίας του Μ.Γ. Μαρακλή ολοκληρώνει την τρίτομη προσφορά του συγγραφέα στους θεωρητικούς προβληματισμούς των λαογράφων και αποτελεί σημαντική συνεισφορά για μίαν άλλη προσέγγιση των φαινομένων του λαϊκού πολιτισμού. Ακόμη δίνει απάντηση στο ερώτημα για το μέλλον της λαογραφίας.

Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος